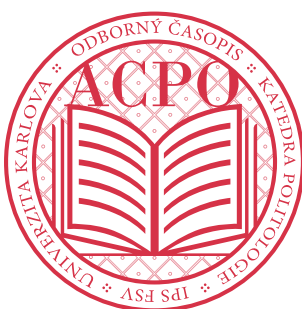

ACTA POLITOLOGICA

www.acpo.cz

RECENZOVANÝ ČASOPIS | PEER-REVIEWED JOURNAL

2019 | Vol. 11 | No. 3 | ISSN 1803-8220

LINEK, Lukáš; CÍSAŘ, Ondřej; PETRÚŠEK, Ivan; VRÁBLÍKOVÁ, Kateřina (2017). *Občanství a politická participace v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství, 248 stran. ISBN 978-80-7419-262-3.

RECENZE DANA RYŠAVÉHO

https://doi.org/10.14712/1803-8220/37_2019

Published: 30/09/2019

Tento článek podléhá autorským právům, kopírování a využívání jeho obsahu bez řádného odkazování na něj je považováno za plagiátorství a podléhá sankcím dle platné legislativy.

This article is protected by copyright. Copying and use of its content and presenting it as original research without proper citation is plagiarism, which is subject to legal sanctions.

Katedra politologie Institutu politologických studií

Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy

Department of Political Science, Institute of Political Studies

Faculty of Social Sciences, Charles University

LINEK, Lukáš; CÍSAŘ, Ondřej; PETRÚŠEK, Ivan; VRÁBLÍKOVÁ, Kateřina (2017). *Občanství a politická participace v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství, 248 stran. ISBN 978-80-7419-262-3.

Někdy nemusí být na škodu, když knihu o politických postojích občanů a způsobech jejich politického jednání čteme s časovým odstupem. Dva roky od odevzdání rukopisu stačí na to, abychom její poslední větu vnímali v jiném kontextu: „Žádný nárůst zájmu o politiku v České republice očekávat nemůžeme, což se pravděpodobně projeví také ve formách a úrovni politické participace, které budou s velkou pravděpodobností dlouhodobě stagnovat na současných úrovních“ (s. 203). Máme po plus mínus čtvrtmilionové demonstraci v červnu na pražské Letné odložit knihu s takovým závěrem jako možná dobově zajímavou, ale chybnou diagnózu?

Ne tak docela. Demontrace je jen jedna z forem politické participace. S trochou cynismu lze říct, že v době psaní recenze stále ještě nebylo jasné, zda se aktivity kolem Milionu chviliek pro demokracii zapíší do novodobých domácích dějin výrazněji než jen jako pozoruhodný výkyv, který bude na první pohled vyčnívat v nějaké budoucí podobě grafu vývoje počtu demonstrací a jejich účastníků v ČR (srovnej graf 7.4 na s. 139). Snad autoři mohli připustit potenciál osmičkových a devítkových výročí. Jen generál po bitvě (v červenci 2019 nebylo rozhodně dobojováno) se mohl domýšlet, jakou iniciační sílu a symbolický význam představuje „konjunkce“ výročí - nejprve dvou z nejvýraznějších porob naší společnosti (tzn. 50. výročí od vstupu vojsk Varšavské smlouvy a 80. výročí Mnichovské dohody) a po té už o poznání optimističtější výročí 100 let od založení ČSR a 30 let od tzv. Palachova týdne, který v roce 1989 zpětně stvrdil společenský význam jedné osobní oběti a otevřel cestu ke změnám přelomu let 1989 a 1990. Bez nich by se o občanství a politické participaci v ČR bádal – pokud vůbec – někde jinde než v Sociologickém ústavu AV ČR a knihu by psal také někdo jiný.

Přes věkový rozdíl se v případě recenzované knihy pera chopila čtveřice náležející takřka 100% do *demokratické generace*, která se narodila po roce 1974 a „prošla primární politickou socializací až v demokratickém režimu po roce 1989 a vykazuje nejvyšší podporu demokracie“ (s. 33). Vývoj demokratických hodnot a postojů i způsoby participace v politice sleduje tým v dlouhodobé perspektivě. Nejdelší časové řady dosahují 25 let a více (viz legitimita demokracie – s. 29, zájem o politiku – s. 113, volební účast – s. 134). Zároveň opakovaně poukazuje na generační rozdíly. Vysvětlované jevy, pokud možno, tým zkoumá prostřednictvím většího počtu indikátorů. Přitom se v nejednom případě zabývá otázkou validity dotazníkových otázek, u nichž zdaleka ne vždy je jasné, co vlastně měří.

Od první kapitoly je znát, že empirická zjištění nevisí ve vzduchoprázdnu. Jsou konfrontována s nálezy jiných výzkumů a tzv. teoriemi středního dosahu. Například v druhé kapitole zabývající se podporou demokracie jsou představeny teorie politické socializace, vzdělanosti, sociálního statusu, výkonnosti politického systému a rozdílnosti hodnot a po té z nich vyplývající očekávání prověřena na datech shromážděných CVVM. Většina očekávání se potvrdila, úroveň podpory demokratického režimu souvisí s dobou narození, resp. politické socializace, se sociálním postavením respondentů i spokojeností s vývojem politické situace. Navíc se ukázalo, že na rozdíl od západoevropských zemí u naší mladé generace neklesá podpora demokracie. V úhrnu však tato podpora klesá a tento trend si zaslouží pozornost a snahu o vysvětlení.

Generační podmíněnosti i hodnocení demokracie se dostává hlavní pozornost ve třetí kapitole, v níž je mezi sebou porovnávána

explanační schopnost jednotlivých teorií. Efekt generací snižuje sociální pozice lidí a po zahrnutí levicové orientace a podpory KSČM přestávají být generační rozdíly statisticky významné. Nevysvětlen však zůstal pokles podpory demokracie v čase. Tato podpora je logicky svázána se spokojeností s fungováním demokracie. Ani změnou ve spokojenosti ale není možné pokles podpory demokracie a vzestup podpory komunistického režimu a vlády silného vůdce vysvětlit (s. 56).

Kapitola „*Co si představujeme pod pojmem demokracie?*“ další možné interpretace přináší bez přímé opory v datech. Srovnávat v čase je s určitou opatrností možné, vždyť „*česká společnost měla od počátku představu o tom, co demokracie představuje*“ (s. 64). Obtíže však nepůsobí jen odlišnosti v otázkách, které byly v různých dobách pokládány, ale také interpretace výsledků zkoumání. Linek uzavírá kapitolu opatrným konstatováním, že zdrojem poklesu podpory demokracie „*není klesající podpora pro principy, které jsou pro demokracii důležité: férová politická soutěž, rovnost před zákonem, otevřená média či podpora minorit. Tyto atributy demokracie mají přibližně stejnou podporu jako v 90. letech*“ (s. 80). U posledního bodu však uvnitř kapitoly hodnotil jako varující, že „*jednu z nejnižších – a klesajících – hodnot důležitosti má ochrana práv menšin...*“ (s. 68). Překvapivě pak vyznívá vyjádření v závěrečné, shrnující kapitole, které připouští, že hlavním zdrojem snižující se podpory demokracie „*je klesající podpora principů, které jsou důležité pro liberální demokracii, jakými jsou férová soutěž politických stran, fungující média nebo uznání menšin*“ (s. 195). Pro možná již znejistělého čtenáře dodejme, že pokles podpory férové soutěže ve čtvrté kapitole zmiňován nebyl a v případě médií nebyly k mání alespoň dvě hodnocení, na nichž by bylo možné demonstrovat vývoj v čase. Ani mezinárodní srovnání v těchto dvou oblastech dramatický deficit v postojích české společnosti neodhali-

lo (s. 197). Společně se Slovenskem se Česko od ostatních (Polska, Maďarska, Německa a Velké Británie) odlišovalo nižší důležitostí připisovanou životu v demokracii a ochraně práv menšin, to ano.

„*Co podle nás znamená být dobrým občanem?*“, ptá se v páté kapitole Ivan Petrušek. Lze jen obtížně přijmout jeho hodnocení, že totiž „*nebyla normativním aspektům občanství v české společnosti dosud věnována dostatečná pozornost*“ (s. 81). Vkrádá se otázka: Co dělal celý život Masaryk a všichni ti, kteří se s ním tak či onak vyrovnávali? Zapomněli jsme na to úplně? Z analýza dat dvou modulů občanství (ISSP 2004 a 2014) vyplývá, že z Masarykova „*nebát se a nekrást*“ přiznáváme mnohem větší váhu druhé části. Největší důležitost připisovali respondenti rezolutním nárokům „*vždy dodržovat zákony a nařízení*“ a „*nikdy se nepokoušet o daňové úniky*“. Hůře na tom byly výroky „*vždy hlasovat ve volbách*“ či „*snažit se porozumět lidem s odlišnými názory*“ a ke konci se řadily méně razantně znějící formy „*nebání se*“ – pomáhat lidem doma i ve světě či dokonce být aktivní občansky či politicky. Shrnuto, na prvním místě je pořádek, o kus dál solidarita a na chvostu participace. Nicméně v čase všechny tři okruhy norem posilují. Vyšší důležitost jak solidaritě, tak participaci připisovali ti, kteří častěji chodí do kostela (s. 101). Religiozita společně s dalšími proměnnými v regresním modelu dohromady nevysvětlí více než 10 % rozptylu. Proč ale zůstala stranou, když stejný autor na stejných datech v osmé kapitole analyzoval nerovnosti v nevolebních formách participace?

Vědecká socializace autorského týmu je znát z používaných analytických nástrojů. Zejména kapitoly Lukáše Linka mohou být doporučeny coby učebnicové příklady – např. základů logistické regrese (kapitola 3 a 9; viz také stručněji podaná lineární regrese v kapitole šesté). Vysvětlen je charakter použitých proměnných, smysl modelů, statistiky shody modelu s daty i způsob interpretace

pravděpodobností či logistických koeficientů. Autor nezapomene vysvětlit rozdíly ve vlivech věku, generační příslušnosti a doby konání šetření. Neskrývá, že existují i složitější techniky („*nevyužíváme víceúrovňový model křížených efektů*“, s. 45). U další opakovaně použité techniky, analýzy hlavních komponent (Linek ve 4. a 6. a Petrušek v 5. kapitole) se ani literatura neshodne, zda ji brát jako součást explorační faktorové analýzy (viz Linek na s. 70) anebo svébytný postup, který má za cíl především redukci dat. V druhém případě jsou předpoklad existence latentních dimenzí, rotace a další operace jednoznačně spojovány s faktorovou analýzou a nikoliv metodou hlavních komponent (oproti tomu srov. Petrušek, s. 86 aj.).

Kapitoly šestá až devátá již byly letmo zmíněny. Pro jejich témata (vývoj zájmu o politiku, pocit politické efektivity – ať už ve smyslu schopnosti ovlivňovat politiku či míru a podobu, v níž politické instituce odpovídají na požadavky veřejnosti; výlučnost či naopak komplementárnost různých forem politické participace; společenská většina tak maximálně volících vs. menšinový protestní aktivismus, jež bývá kritizován jako nástroj prosazování partikularistických zájmů; mobilizace a oslovování k účasti atd.) je lze doporučit ke čtení a promýšlení, a to zvláště v době podle všeho zvýšené nevolební participace. Vzhledem k tomu, že jde o interpretace kvantitativních šetření, zaujme někdy poměrně vysoká míra nesplněných očekávání výzkumníků (viz kapitola 9). Škoda, že Kateřina Vráblíková v důkladné rešerši k definicím a typům politické participace alespoň krátce nepředstavila i „*opačné názory*“, na které v osmé kapitole vícekrát odkazuje zdroj, ale bez toho, aby obsah *opačnosti* vysvětlila. V kapitole deváté mírně matou dvě shodně nazvané podkapitoly (9.1 a 9.2). Přidejme sem, že v kapitole 1.1 byly zmíněny dvě důležité kritiky, ale dočíst se lze jen o jedné. V první příloze o použitých datových zdrojích pak schází informace o výzkumu

Konsolidace demokracie ve střední a východní Evropě a v druhé přesná podoba otázky z ESS 2012 o důležitosti života v demokracii (viz s. 197).

Nakonec přichází dvě poznámky od recenzenta, jež ve vymezení generací (s. 33) spadá ještě do té normalizační. První se týká toho, co je v textu opakovaně zmiňováno, druhá naopak toho, co v knize téměř absente. Mé zkušenosti se přičítá význam, který je připisován školní výuce v politické socializaci, a zarazí mne, jak snadno je přijímána dichotomie vlivu školy za komunismu versus v demokratickém režimu (srv. např. 33). Jakoby s trochou přehánění platilo: Můžeš být synek či vnuk kulaka či posledního proletáře; přesvědčeného ateisty či účastníka aktivit podzemní církve; čtenáře oddaného Rudému právu či samizdatu. Škola tě tak jako tak ještě v prvním pololetí školního roku 1989/1990 učila (a naučila!) uznávat komunistický režim, kdežto od druhého pololetí už ses socializoval do role občana demokratického státu.

Co v knize není k nalezení? Zdá se až příznačné, jak poskrovnu demokratická generace píšící knihu o občanství a politické participaci v České republice odkazuje na publikace svých domácích učitelů a služebně starších kolegů a kolegyně. Ve jmenném rejstříku není nikdo, v seznamu literatury pár titulů v textu obvykle zmíněných jednou či snad dvakrát. Jde o nezamýšlený efekt globalizace vědy nebo nevyřčené hodnocení? Pokud by platila druhá možnost, nestálo by za to formulovat generační výpověď třeba v podobě „*takhle to vidíme my na rozdíl od...*“? Ale přece jenom uveďme dva příklady nikoliv nutně k následování, ale také ne jako vyčerpávající výčet. Je pro vysvětlení efektu „*zklamání z demokracie*“ (s. 15) platnější nějaká latinskoamerická paralela než např. Kabeleho výklad přerodu české společnosti? A když pokusy o vysvětlení klesající podpory demokracie zabrousí k tématu vztahu mezi elitami a veřejností, proč nejsou zmíněny Fričovy výzkumy?

Recenzovaná kniha je kus solidně odvedené práce. Není divu, že její autoři jsou zváni do mediálních debat, aby v nich komentovali současný vývoj politické participace a s nimi spojené události, které závěru knihy tak docela neodpovídají. Také se vkrádá pomýšlení, jestli si tu knížku už dříve nepřečetli organizátoři dnešních protestů namířených

především na osobu českého premiéra. Jestli v ní nenašli motivaci ke snaze překonávat nerovnosti v (nevolební) politické participaci. Mementem zůstává pozorovaný pokles podpory demokracie. Na vědcích je, aby se snažili tomuto neblahému trendu porozumět a vysvětlit jej. Na občanech je, aby se jej pokusili změnit.

Dan Ryšavý¹

¹ Doc. Mgr. Dan Ryšavý, Ph.D., Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci (Křížkovského 511/10, 771 80 Olomouc). Kontakt: dan.rysavy@upol.cz. ResearcherID: J-3617-2015. ORCID: 0000-0002-3154-4786.